

Naamgevingsfactoren en naamgevingstypen

V. Mennen

bron

Vic Mennen, *Naamgevingsfactoren en naamgevingstypen* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 58). Hasselt 1990

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/menn002naam01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / V. Mennen

 dbnl i.s.m.

Naamgevingsfactoren en naamgevingstypes in het grensgebied van de Limburgse, Antwerpse en Noordbrabantse Kempen

0. Inleiding

*‘Hoewel het vaststaat dat de Kempen naamkundig geen homogeen gebied is, lijkt het thans niet verantwoord op grond van het naamkundige materiaal grenzen of grensbundels te situeren’, aldus Dr. J. Molemans in zijn artikel *De Kempense Toponomie, eenheid in verscheidenheid*¹. Nu we ongeveer een kleine tien jaar verder zijn, blijft vergelijkend naamkundig onderzoek nog even moeilijk, daar het toponymische veldwerk in de Limburgse Kempen wel als bijna afgesloten kan worden beschouwd, maar in de Antwerpse Kempen - we denken hier aan de Lommelse buurgemeenten Mol en Balen - en zeker in de Noordbrabantse Kempen nog verre van volledig is.*

Ook al kadert het Lommelse namengoed in de plaatsnaamgeving van de Kempen, toch lijkt het de moeite na te gaan in welke mate de geografie - we denken hier in de eerste plaats aan de bodemgesteldheid - en de politieke grensligging - hun stempel op het namengoed hebben gedrukt.

We schetsen eerst Lommel historisch en geografisch. Vervolgens bespreken we enkele raakpunten met de Kempense toponymie. Tenslotte onderzoeken we enkele specifieke bestanddelen van het Lommelse onomasticon.

1. Korte historisch-geografische schets

1.1. De politieke grensligging

Brabants dorp in de Middeleeuwen, gelegen tegen het graafschap Loon; na de Vrede van Münster (1648) een Hollands Generaliteitsdorp, dat aan de Zuidelijke Nederlanden grensde².

1.2. Het landschapsbeeld

Het landschapsbeeld, dat eveneens een grenskarakter vertoont:

- ligging aan de rand van het Kempens Plateau en de Kempense Vlakte van 54 m (zuidoosten) naar 40 m (noorden) en 37 m (westen). Het centrale gedeelte vormt een plateau dat enerzijds afdaalt naar de slenk van Mol-Rauw en anderzijds naar de vallei van Dommel en Tongelreep;
- hoge stuifzandrug van het zuidoosten naar het noordwesten (de Lommel-se ‘*Bergen*’); deze welving vormt de waterscheiding tussen Maas- en Scheldebekken;
- hydrografisch: het centrale deel van Lommel vormt een brongebied en een bovenloopsite; het net van (kleine) waterlopen (de zgn. ‘*rijten*’) is er minder dicht dan elders in dit deel van de Kempen. Toch hebben ze een belangrijke betekenis: de oudste nederzettingen ontstonden op het zgn. ‘*Hoog-Lommel*’, kleine waterlopen waren er een belangrijke nederzettingsfactor;
- kaartenmateriaal toont ten slotte de afwezigheid van loofbos en de enorme omvang van het heideareaal tot in het midden van de vorige eeuw.

2. Raakpunten met de Kempense toponymie

2.1. De Lommelse nederzettingsgeschiedenis

In tegenstelling tot de nederzettingsgeschiedenis van Haspengouw, waar alle gronden in de Vroege Middeleeuwen tegelijkertijd werden ingenomen, heeft de nederzettingsgeschiedenis van de Kempense dorpen eerder

een dynamisch karakter. In Zuid-Limburg lag m.a.w. vanaf het begin het aantal nederzettingen reeds vast. Al deze vroegmiddeleeuwse kernen ontwikkelden zich tot parochies en dorpen. In de Kempen daarentegen voltrok zich de bewoningsgeschiedenis in verschillende fasen. De oudste laag nederzettingen is er even vroegmiddeleeuws als in Zuid-Limburg; de concentratie is er op de zandgronden minder dicht dan op de zuidelijke lössgronden. Vanwege de veel geringere economische draagkracht waren er in de Kempen ook veel meer entiteiten nodig om in het onderhoud van een pastoor te voorzien en zo een parochie te vormen.

Ook in Lommel krijgen we een ontwikkeling in verschillende stadia:

2.1.1. Eerste woonkernen: Kattenbos, Lommel, Lutlommel, Heuvel (vrije boeren uit de ‘*villa*’ van Ansfried).

2.1.2. Laatmiddeleeuws: Einde, Wijerken, Heide, Eltenbos-Vrijshorring, Adelberg-Dodeven.

Deze 9 kernen ontstonden op het meer vruchtbare, humusrijke centrale plateau; het zgn. ‘*Hoog Lommel*’.

2.1.3. 1800-1850: Kerkhoven, Barrier, Stevensvennen, Kolonie.

Deze waren ontginningen op privé- en overheidsinitiatief.

2.1.4. 1900: Werkplaatsen, Klein Duitsland, Glasfabriek

Gehuchten die hun ontstaan te danken hebben aan de industrialisering van de Limburgse Noorderkempen na 1900.

2.1.5. 1960: Balendijk, Hezerbergen, Kleine Landeigendom.

Wijkplantingen als gevolg van de demografische en economische hoog-conjunctuur.

2.2. De aard van de oudste nederzettingsnamen

In stricte zin kunnen we de oudste laag van de Kempense nederzettingsnamen niet als zodanig beschouwen, maar zijn het voor het overgrote deel natuurnamen. Ze verwijzen naar de hydrografische gesteldheid, het reliëf, de vegetatie. Deze primaire namenlaag geeft ons dan ook een beeld van het vroegmiddeleeuwse landschap in de Kempen.

In Haspengouw daarentegen kunnen we spreken van nederzettingsnamen in de echte zin van het woord. Het zijn namen op *-ingen*, *-hoven* en *-heem*, die we in de Kempen zeer sporadisch aantreffen.

Laten we even de 2 oudste lagen van nederzettingsnamen onder de loupe nemen.

- Lommel, Lutlommel: loofbosbegroeiing, lo-namen³
- Kattenbos, Eltenbos: bos⁴
- Heuvel, Adelberg: verhevenheid⁵
- Wijerken, Dodeven: waternamen⁶
- Einde: afgezonderde nederzetting⁷
- Heide: afgezonderde nederzetting⁸
- Vrijshorring: samenstelling van *horring* = *hoek* + persoonsnaam.⁹

Zeer gering in aantal zijn daarentegen in de Kempen de volwaardige nederzettingsnamen met:

- een psn. als eerste lid (uitgang *-ingen*): Beringen, Gerdingen, Kuringen, Geistingen
- een bestanddeel als tweede lid dat op bewoning wijst:
 - *heem*: Zelem, Boorsem, Stokkem, Rotem, Ellikom, Erpekom, Zelm, Millegem
 - *hoven*: Veldhoven (Bocholt), Veldhoven (Eindhoven), Riethoven

Volwaardige nederzettingsnamen komen m.a.w. in het westelijke deel van het Kempens Plateau niet voor. Dit wijst op een aanvankelijke pleksgewijze bewoning, in tegenstelling tot een meer geconcentreerde bewoning in Haspengouw¹⁰.

2.3. De grote rol van de persoonsnaam in de plaatsnaamgeving

Opvallend is in de Kempense landbouw de grote rol die de eigengeërfde boer vanaf de Middeleeuwen heeft gespeeld. Dit is in Lommel eveneens het geval geweest. Plaatselijke boeren verwierven tegen een jaarlijkse cijns woeste grond (de zgn. ‘*uitvangen*’) van de hertog van Brabant. Anderzijds zullen ook de Noordbrabantse familie Spierinc en de abdij van Averbode tegen een jaarlijkse, eeuwigdurende cijns aan de Lommelaren gronden overmaken.

Door de afwezigheid van adellijke families die het landbouwareaal monopoliseerden, geraakten en bleven ook de gronden in handen van lokale ontginners. Dit verschijnsel heeft zijn invloed gehad op de naamgeving. Bezitsaffirmatie is m.a.w. in de Kempen en in Lommel een belangrijke naamgevingsfactor geweest.

716 pln. van het hele bestand van 2572 toponiemen bevatten een psn. (vn., fn., beroepsnaam, bijnaam), wat 28% betekent:

- 604 pln. (23,5%):

* Persoonsnaam + appellatief:

1. Voornaam: *Bettevennen, Bastensland, Miekesveld*
2. Familiennaam: *Hanegreefsakker, Knapenhoef, Hammensland*
3. Voornaam + familiennaam: *Jan Jorisakker, Peter Muijserf, Jakob Engelenveld*

* Beroepsnaam (of titel) + appellatief:

- *Officiersakker, Secretarisakker, Teppersland*

- 112 pln. (4,5%) behoort tot het type pln. gevormd door het bepaald lidwoord + persoonsnaam, die dikwijls bij de vorming tot toponiem en vormwijziging onderging:

- Van voornaam afgeleid
De Lindert, De Mette, Den Har, De Katrienekes
- Van beroepsnaam of titel
Den Baron, Den Koopman, De Schutter, De Venger, De Voerman(sakker)
- Van bijnaam
Den Duitsen, de Waaltjes

- Van familienaam (met of zonder lidwoord)
Maltes (Maltus), Van Leemput, Kerkhoven, De Boei, Den Bommel, De Luister, De Pereboom, De Rom, Den Teundert
- Van familienaam + voornaam
Rooien Hannes (Van Roy Johannes), Bellemans Mieken (Maria Bellemans)

Opvallend is het feit dat de associatie tussen plaats en persoon hoofdzakelijk voor veldnamen heeft gewerkt en niet voor boerderijnamen. Deze soort van naamgeving treffen we daarentegen vrij veel in het Oosten van de Limburgse Kempen aan, vooral in kleine gemeenten.

Kaulille: 36 - Kleine Brogel: 21 - Neerpelt: 13 - Overpelt: 4

Cf. Kaulille: Hendrijck Bierkens, 1590; *Een boereplaats genaemd de Bierkens*, 1864¹¹.

Het is hier niet duidelijk of dit naamgevingstype gemakkelijker in een klein agrarisch milieu ontstaat dan wel of hier de eeuwenlange band tussen boerderij en eenzelfde familie heeft gespeeld. Mogelijk was de demografische mobiliteit in Lommel na 1600 groter dan elders in de Limburgse Kempen (omvang van de Teutenhandel, toenemende immigratie op het einde van de 18de eeuw en begin van de 19de eeuw).

2.4. De naamgeving van de woeste gronden en het cultuurland

- Woeste gronden

Het in de Limburgse Kempen zeer verspreide VROENTE komt in Lommel enkel als appellatief voor. In Overpelt daarentegen verschijnt het massaal als toponiem (afgeleid van Mnl. ‘vroon’ = ‘heerlijk, van de heer’; vandaar: ‘heidegrond in gemeenschappelijk gebruik’¹²).

Cf. *de vroent tot Loemel*, 1331¹³.

Ook AARD komt in Lommel weinig voor, maar dit woord is dan weer sterk verspreid in de Antwerpse Kempen.

Cf. *vicini de fine vande arde*, 1340¹⁴.

Veelvuldig daarentegen geattesteerd is in Lommel GEMEENTE, dat zich het best heeft doorgezet in Noord-Brabant.

Cf. *op de heyde en (de) gemeynte van Loemel*, 1470¹⁵.

Als laatste verwijzing naar de gemeenschappelijke heidegronden is er natuurlijk heide, dat na 1600 de meest gangbare benaming is geworden.

Cf. *neue(n) tsant ter ghemeyne heyden waert*, 1397¹⁶.

- **Bouwland**

In het centrale gedeelte van de Kempen is akker de meest gangbare benaming voor het bouwland. Het verwijst aanvankelijk naar het gemeenschappelijk bouwland van een nederzetting. Op dit gemeenschappelijk ontginningskarakter duidt nog de volgende attestatie:

in parochia de loemel in communibus agris, 1507¹⁷.

In Lommel verwijzen dus de oude akker-toponiemen naar grote blokken cultuurland bij de oudste nederzettingen (m.a.w. in Hoog-Lommel). Het vormt een open akkercomplex bestaande uit drie delen:

Vaarakker - Mudakker - Zeptakker

Vanaf de Late Middeleeuwen krijgt ‘*akker*’ de secundaire betekenis van ‘*perceel akkerland*’.

Interessant voor de grenspositie die Lommel inneemt is de benaming van de omheinde particuliere percelen akkerland, die na de Middeleeuwen zijn ontstaan en onttrokken werden aan de ‘*gemeynt*’ of gemeenschappelijke heide. Vanwege hun privé-ontginningskarakter werden deze percelen omsloten met een gracht, langs beide zijden begroeid met eiken hakhout, dat als brandstof en als bescherming tegen stuifzand diende.

- KAMP: zeer verspreid in het oostelijk deel van de Limburgse Kempen, in mindere mate in Noord-Brabant, als appellatief slechts eenmaal geattesteerd in Lommel. In de Antwerpse Kempen komt het niet voor¹⁸.
- LOOK: komt vrij veel voor in het westelijk deel van de Limburgse Kempen, zeer verspreid in Lommel (40 maal): Look (12 maal)
- Leuken (26 maal) - Leukske (2 maal)¹⁹.

- BLOKSKE: 3 maal als simplex. Blook is verder vooral verspreid in Midden-Limburg²⁰.
- BOCHT: nomen afgeleid van ww. (cf. het Ndl. 'buigen'); van daar 'buiging', 'gebogen vorm van omheining', 'omheining'. In de landbouwtal met de volgende betekenissen: 'afgesloten ruimte voor schapen en zwijnen, een met staketsel omheinde ruimte, huisweide of akker'.
In de toponymie van Brabant zeer verspreid als aanduiding van 'een door heggen en aarden wal afgepaald stuk land'.

Cf. attestaties in Lommel:

- 'het aangelag genaamd den dries of hoenderbocht' 1794²¹.
- '...den selven bocht plach rontsomme wel in houtgraften staende omheympt te syn die nu vervallen syn...' 1611²².

Dat het het in de toponymie vooral gaat om particuliere ontginningen in de heide, blijkt uit:

- 'bocht genoemt het heijken'²³.

In Lommel: 3 maal als plaatsnaam; in het *Naamkundig Repertorium* in Limburg in Maaseik en Lummen²⁴.

Bocht is echter vooral verspreid in de prov. Antwerpen en Noord-Brabant: in Bergeyk (bij Eindhoven) vormen de bocht-namen 10% van het hele namenbestand²⁵.

3. Karakteristieke bestanddelen in de Lommelse plaatsnamen

3.1. De aanduiding van de lokale bestuurseenheid: zavel

De meest gangbare benaming in de Kempense zanddorpen voor de lokale entiteiten waren 'gehucht', in mindere mate 'rot' of 'hoek'.

Als aanduiding van de lokale nederzettingen die Lommel op het einde van de Middeleeuwen kende, kwam naast 'gehucht' vooral het woord 'zavel' voor.

Cf. *door het zavel van luttelommel*, 1770
het zavel van den huevel, 1770
het zavel van de vrijshoring, 1785

onder het zavel van het eijnde, 1785
het zaevel van de heijde, 1785
het zavel van cattenbosch, 1785
in de Hees onder 't savel vant dorp, 1789
het savel vanden adelberg en hoven, 1789²⁶.

Hoe is dit ietwat bevreemdende appellatief voor die lokale kernen te verklaren? ‘Zavel’ en ‘zand’ zijn de gewone benamingen voor de voor de Kempen zo typische zandvlakte met de witte en gele kwartszanden. Uit de oorspronkelijke bet. van zand heeft zich - en dit enkel in Lommel - die van ‘*buurtschap, woonkern, gehucht*’ ontwikkeld. De (Hollandse) dorpssecretaris laat hierover in 1770 geen twijfel bestaan: ‘... *het savel dat zijn de inwoonders van haar gehugt*²⁷. Deze betekenisuitbreiding is vanwege de plaatselijke fysisch-geografische omstandigheden gemakkelijk te begrijpen. Geregeld moest immers de strijd worden aangeboden tegen zandverstuivingen, die door het onoordeelkundige plaggen van de heide het akkerland teisterden. Echo's hierover vangen we op bij de Noordbrabantse geschiedschrijver Ackersdijk (1808):

‘... gelijk de Meijerijdsche dorpen in rotten en herdgangen verdeeld zijn, en over dezelfde rotmeesters gesteld, zoo noemt men te Lommel die afbeeldingen Zavels en de hoofden derzelven Zavelmeesters, een benaaming, welke haar oorsprong schuldig schijnt te zijn aan een oude gewoonte, te weeten: het vervlieden der zandbergen in de heide bracht dikwijls aan bouw- en weilanden groote schade toe, en midsdien, wanneer er zandbergen in de heide los en aan het verstuiiven raakten, kwamen de luiden van 't naburig rot, of 't geen aan de beurt lag, te zaam, en stelden middelen, om zulks te beletten, in 't werk, 't geen de naam had van zand of zavel stoppen, en hier van werd de rotmeester, die daar over het opzigt had, zavelmeester en zijn rot het zavel genoemd...’²⁸

3.2. Uitvang

Deze plaatsnaam moeten we situeren in de laatmiddeleeuwse sociaal-economische geschiedenis van de Kempen, en meer bepaald van de Antwerpse Kempen, waarbij Lommel eveneens aansluit.

Het woord ‘*uitvang*’ heeft betrekking op de privatisering van de woeste gronden. Toen in de loop van de 13de en de 14de eeuw de Brabantse hertogen de heide aan de dorpen uitgaven, konden deze hieruit stukken woeste grond aan de plaatselijke boeren verkopen. Hiervoor moest jaarlijks echter aan de hertog een grondcijns worden betaald. De hele administratie die met deze inbezitneming gepaard ging, kunnen we in Lommel volgen in de cijnsboeken vanaf 1340. De grootste landhonger deed zich blijkbaar in de 15de eeuw voor.

Deze geprivatiseerde percelen werden in Lommel steeds met het appellatief ‘*uitvang*’ aangeduid; het woord is daarna als toponiem versteend geraakt en als dusdanig nog bekend in de volksmond.

Betekenis:

Mnl. *ute* - *vaen*: ‘*buiten*’ (het bereik) - *vaen* ‘*vangen*’. Dus: ‘*wat buiten het bereik van het individu ligt*’, grond van de gemeenschap’. Later: de benaming van de percelen die privaat bezit werden.

Cf. Helsen: ‘*stuk grond van beperkte uitgestrektheid, gelegen meestal voor huizen, dat van gemeentegrond in privaat gebruik is overgegaan om er een schob, schuur of stal op te timmeren, druivelaars op te kweken of er boomen te plaatsen, waarvoor particulieren dan nog lang een cijns moeten opbrengen*’²⁹

Lokalisering:

Helsen situeert de geprivatiseerde uitvangen als bij de woning gelegen percelen, wat o.m. uit volgende attestatie blijkt in Lommel:

‘... *de utevanc ante domum suum*’, 1340³⁰.

In Lommel werden echter veel meer uitvangen uitgegeven die op een grote afstand van de nederzetting lagen:

- *de 25 virgate wtfang...sit. ad locum dictum aen geen loeck*, 1497;
- *de 50 virgate vutfang ... biden hogen cattenbosch aenden gheerkens poell*, 1497;
- *de tribus partibus uni bonar. utfangs ... ad locum dictum die rietmate*, 1497.

Het gaat hier dus telkens om percelen uit een groot complex uitgegeven, dat zeer ver van de bestaande gehuchten lag.

De 2 belangrijkste complexen in Lommel: Wijerkense Uitvang (32 ha) en Eltenbosser Uitvang (17 ha).

In de Noordbrabantse Kempen komt ‘uitvang’ geïsoleerd voor. Verwant met het Brabantse ‘uitvang’ is het in de Limburgse Kempen zeer verspreide ‘vurrit’, afgeleid uit Mnl. ‘vorehovet, voorhoot’ met verdoffing van het 2de lid en palatalisering van o. ‘Vurrit’ betekent dus letterlijk ‘wat voor de boerenwoning (tegen de straat) ligt’.

3.3. Maai - maat

Een toponiem met voor Lommel een wel zeer specifieke betekenisinhoud.

Maai, maat horen bij het ww. *maaien* en worden dus algemeen geïnterpreteerd als ‘land waarvan gras gemaaid wordt, grasland, hooiland’.

Made, maai, maat komen zeer verspreid in de Kempen voor en krijgen overal de betekenis van ‘grasland dat gemaaid wordt’.

In Lommel - en o.i. ook elders - moet echter de betekenis veel ruimer gezien worden als deze die door de meeste auteurs wordt opgegeven. Betekenisvol is wat A. Bach hierover zegt: ‘Das Wort Matte und seine Varianten meinte in alter Zeit wohl nicht ‘Mahdwiese’ sondern schlechthin ‘Land das gemäht wird’³¹

Deze visie blijkt in heel wat gevallen in Lommel te kloppen. De meeste maai-toponiemen zijn inderdaad te situeren in gebieden waarvan de terreingesteldheid (bodem, begroeiing) in het verleden op alles behalve hooiland duidt.

Attestaties:

- *beempt genaempt de pelters maeyen*, 1712³²;
- *...dat hij over lange jaren heeft heij staan meijen ontrent de groene maij*, 1765³³;
- *een sille en vyfftig moerlants gelegen opde maye*, 1628³⁴;

- *may of moervelt gelegen ter plaetse genaempt de may onder lommel, 1734*³⁵;
- *heyde bekend onder de naam van overmaai, 1836*³⁶

Enkel in het eerste geval heeft maai betrekking op hooiland. In alle andere gevallen worden hiermee natte heigronden aangeduid.

Verspreidingsgebied van de Lommelse Maaien:

- Gemeentemaai - Hoevermaai - Overmaai: 154 ha met hierin honderden perceeltjes heide en moerasgrond; de veenlaag gaat zeer diep; op sommige plaatsen tot 125 cm.
- Oude Maai - Groene Maai: een gedeelte van de vroegere Heuvelse Heide, waarop zowel Bergeyk als Lommel aanspraak maakten.
- Hoge Maat: 604 ha!
- Hakmeiten: in verband te brengen met het loshakken of ‘*vlaggen*’ van heidezoden met de hakselhak.

De Lommelse maaien waren dus op de eerste plaats heidegebieden die hun betekenis hadden voor de plaatselijke potstaleconomie.

3.4. Dam

Dam betekent zoveel als ‘*verhoogd voetpad langs het water*’. Als toponiem daarom zeer verspreid in Nederland, maar het komt zelden in de Kempen voor. Een dam is er te onderscheiden van een dijk, die ‘*een verbindingsweg tussen dorpen of gehuchten door de hoge heidegronden*’ vormt³⁷.

In Lommel krijgt dam de betekenis van een ‘*opgehoogde weg met een breedte van ongeveer 3 meter door een moerassig gebied*’.

Het woord heeft dus een zeer specifieke betekenisinhoud. Opvallend is het feit dat het toponiem ‘*dam*’ enkel voorkomt in het zuiden van de gemeente, in het gebied van de Gemeentemaai, Hoevermaai en Overmaai.

De oorspronkelijke betekenis blijkt nog uit:

‘een moervelt gelegen in de maye reenende deen zyde aen seecker damme oft vaerwech aldaer’, 1628³⁸

Het eerste lid verwijst

- naar aard en ligging: Gaffeldam, Halve Dam, Hoog Damke, Korte Dam, Kromme Dam, Plattedam;
- naar aanpalende eigenaar: Armendam (Armenbestuur), Klessensdam, Olmsdamke, Smoldersdam.

3.5. Klachtloop

De meest gewone benaming voor een kleine waterloop zijn in Lommel en in de hele Kempen ‘loop, beek, rijt, vliet...’.

Klachtloop komt blijkbaar als waternaam in de hele Kempen en in het stroomgebied tussen Dijle en Nete voor. Het is evenmin terug te vinden in het *Naamkundig Repertorium*. Ook in Noord-Brabant blijft het achterwege.

In Lommel verwijst het naar 4 kleine waterlopen, die nochtans van levensbelang waren voor de ontwikkeling van enkele nederzettingen:

- *akker genaamd den berg of haagdoorn gelegen aan de heide, ten zuiden den klagtloop*, 1822 (Hondshoevenloop);
- *akker, genaamd den Zeptakker, ten zuiden klagtloop*, 1822 (Einderloop);
- *noord den klagtloop*, 1817 (Elzenloop);
- *Klag Loop*, 1845 (Hezerloop)³⁹

De betekenis van het eerste deel moet in de juridische taalsfeer worden gezocht en staat in verband met het onderhoud van de beken en met de inspectie hierop door de dorpsoverheid. Dit onderhoud was ten laste van de aangrenzende perceelseigenaar of ‘*boordeigenaar*’. Hierbij konden er klachten of grieven rijzen, wanneer het onderhoud van de waterloop te wensen overliet. In het archief van de Noordbrabantse buurgemeente Bergeyk treffen we nl. stukken aan ‘*betreffende klachten over en maatregelen ter verbetering van de waterlossing van rivieren in en om Bergeijk*’⁴⁰.

Ook in Lommel werden ingezetenen die hun deel van de waterloop niet reinigden, door de andere bewoners van de buurtschap beboet. Dit gebeurde door het zgn. ‘*uitpanden*’, d.w.z. door het wegnemen van een

belangrijk onderdeel van de huisraad, o.m. de koeketel. Cf. ‘...*alle de comparanten verklaren dat de gesamentlijke Rotsgesellen steven driesmans daar op hebben gepand volgens het oud gebruik met een koeijketel uijt sijn huijs te nemen...*’⁴¹

Tot voor de Tweede Wereldoorlog stond in Lommel de veldwachter in voor de inspectie of de ‘*schouw*’ van de waterlopen. Aan Klachtloop moet dus dezelfde inhoud gegeven worden als het meer verspreid voorkomende ‘*Schouwloop*’.

3.6. Stee

Stee is de verkorte vorm van Mnl. *hofstede*, *hofstat* en is in Vlaanderen een algemeen gangbare benaming voor ‘*grond waarop een hof met bijgebouwen (schuur, stallen) staat*’, bij uitbreiding ook ‘*de boerenwoning, de boerderij*’ (M.W. III, 501-502).

In de Kempen is de primaire bet. ‘*een stuk land*’. Cf. de volgende attestaties voor Lommel:

- *pecia terre dye hofstat*, 1442;
- *stuck lants opde cattenbosch genoempt de hoffstadt*, 1629;
- *perceel land gelegen alhier op den eltenbosch genaamd de steede*, 1796⁴².

In Lommel moet de *stee* beschouwd worden als de nederzettingvorm bij uitstek. Het hart van elke middeleeuwse woonkern of buurtschap vormden enkele boerderijen langs de straat, rond een open ruimte of een min of meer driehoekig plein. Het eerste stadium was, na de bouw van de woning, de ontginning van de bij de boerderij gelegen dekzandgronden. Het eerste in gebruik genomen akkerland waren opvallend grote blokvormige percelen van 1 tot 2 ha. Van een systematische indeling hoefde er in dit stadium van de nederzettingsgeschiedenis nog geen sprake te zijn en dit vanwege het enorme potentieel aan akkerareaal. De tweede ontginningsfase kwam tot stand met akkers die veel verder van de woning verwijderd lagen en waarbij de stroken nog woeste grond veel nauwkeuriger werden afgebakend. Hierdoor ontstond het Kempense type van de langrepelakker, in Lommel doorgaans aangeduid met pln. *Lange Voren*.

Stee slaat dus op grote percelen akkerland, onmiddellijk achter het aangelaag en de tuin gelegen. Het wordt ook steeds met het intern-lokaliserende voorzetsel ‘*in*’ verbonden, in tegenstelling tot akker, dat naast ‘*in*’ ook aan het isolatieve ‘*op*’ wordt gekoppeld.

In Lommel hebben we 78 *stee*-toponiemen (simplex) kunnen lokaliseren. Ook in Noord-Brabant komt het vrij veel voor. In de Limburgse Kempen daarentegen veel minder (wel de door syncope uit ‘*hofstee*’ ontstane vorm ‘*hostie*’). Daar zijn echter ‘*huisveld*, *huisblok* en *huiskamp*’ de meest gangbare benamingen voor de achter de boerderij gelegen percelen akkerland.

3.7. Veldnaam afgeleid van voornaam met vooropgeplaatste collectiefnaam

We beëindigen dit lang niet exhaustieve overzicht met een interessant naamgevingstype, dat elders zelden (nog) wordt aangetroffen en dat in Lommel in de persoonsnaamgeving (toenamen) in heel wat relictvormen is bewaard gebleven. Het betreft enkele veldnamen, afgeleid van een voornaam met vooropgeplaatste tegenitiveerde collectiefnaam.

Enkele gevallen in de plaatsnaamgeving

- weiland gelegen in de leuken genaamd de leuk van *Linsengond*, 1851;
- een perceel bouwland genaamd veld van *louwkens mieke*, 1851;
- weiland gelegen in de leuken genaamd *danensgriet*, 1851;
- stuck lant gelegen in de acker genaemt *Ploegh Jaens stede*, 1708;
- bouwland genaamd *Pruikhein*, 1858⁴³.

In alle gevallen bestaat de pln. uit een vn. als tweede lid, voorafgegaan door fn., andere vn., huisnaam, of beroepsbijnaam.

In de persoonsnaamgeving kwam dit patroon met vooropplaatsing zeer verspreid voor:

- Jan Oijen alias *Esel Jan*, 1719;
- Francis Jansen, alias *moesel sus*, 1788;
- bouwland gelegen in het ven, afkomstig van *patersjan*, 1856⁴⁴.

Dit naamgevingstype is enkel mogelijk, wanneer tussen de beide delen van de toenaam nog een duidelijk gevoelde relatie bestaat. Deze relatie slaat op de afkomst, de woning of de activiteit die men ontplooit.

- Afkomst: VOORNAAM + VOORNAAM

- *Beikesdriekske*: Beike (dim. van Beijje, ontronde vorm van Boije (Boidin), Boudin) + Driek (Hendrik)
- *Doreskesgon*: Theodoor en Aldegonde
- *Kebbespeer*: Keb, ontronding van Kup (Jacob) en Petrus
- *Kupkesgriet*: dim. van Jacob en Margriet
- *Heldestee*: Held (Hildebrand) en vn. Theodora

- Afkomst: FAMILIENAAM + VOORNAAM

- *Dekkersmus*: fn. Dekkers + vn. Anselmus
- *Koksesjaantje*: fn. Cox + vn. Adriaan
- *Kuilderstes*: fn. Cuylaers + vn. Matthijs
- *Poortersheintje*: fn. Poorters + vn. Hendrik

- Herkomst: (WONING, PLAATS) + VOORNAAM

- *Hutmie*: hut = ‘schamele woning’ + vn.
- *Kruiskemie*: herbergnaam (‘Het Kruiske’) + vn.
- *Schansjan*: woonplaats, bij schans gelegen
- *Sleutelpeer*: herbergnaam ‘De Sleutel’

- Beroep: BEROEPSBIJNAAM + VOORNAAM

- *Bessemlies*: beroep van familie; moeder was bezembindster
- *Kalverpeer*: beroep van veehandelaar
- *Kuipersdriek*: beroep van tonnenmaker
- *Kiezelkees*: beroep (vervoer van grind voor de aanleg van kiezel-wegen)
- *Pekdrieske*: pek: zwarte, kleverige stof waarmee garen van schoenmakers werd bestreken
- *Potsus*: handelaar in ‘potten’ of aardewerk: cf. 19de-eeuwse bevolkingsregisters, met vermelding van het beroep van ‘pottenkruyer’
- *Smaatkoob*: smaat = smout; smout- of olieslager
- *Voddefrans*: opkoper van lompen

- Verdwijning van het nominale patroon met vooropplaatsing

In alle gevallen verwijst de verbinding met vooropplaatsing naar een overleden generatie van autochtone Lommelaren.

De vooropplaatsing met vn. of bijnaam is in de jongste decennia vervangen door een verbinding, al of niet met het vz. 'van'. Cf.

oude generatie

Beikesdriekske
Boerkesjanneke
Bokjaan
Kruiskesmie
Kuipersdriek
Nollekestrien
Pekdrieske
Sleutellies
Voddefrans

jonge generatie

Suska van Beike
Harrie van Boerke
Fons van den Bok
Mie van het Kruiske
Jef van de Kuiper
Trien van Nollen
Dolf van de Pek
Fons van de Sleutel
Anna Vod, Anna van de Vod

4. Besluit

Het zou vergezocht zijn het Lommelse naamkundige materiaal een eiland-karakter te geven. Een aantal plaatsnamen blijken een specifiek Lommels karakter te hebben (*Klachtloop, Zavel*); andere komen elders voor, maar hebben in Lommel hun eigen betekenisinhoud (*Maai, Stee, Uitvang, Dam*). Ook de persoonsnaamgeving met vooropplaatsing lijkt een sterk relict-karakter te hebben. In elk geval wordt hiermee de waarde van een monografische studie nog maar eens onderstreept, omdat met kleinschalig onderzoek de 'naam' veel beter vanuit verscheidene, ook niet-taalkundige invalshoeken aan de 'zaak' kan worden gekoppeld. Hopelijk komt het plaatsnaamkundig onderzoek, vooral in Noord-Brabant, wat meer van de grond. Enkel in dit laatste geval zal een vergelijkende studie voor de hele Kempense regio een echt wetenschappelijke onderbouw kunnen krijgen.

Victor MENNEN

Afkortingen van gebruikte archieffondsen:

- A.A.A.: Archief van de abdij van Averbode.
- B.P.: Stadsarchief van 's-Hertogenbosch, Bossche Protocollen.
- B.R.: Rijksarchief van Noord-Brabant ('s-Hertogenbosch). Archief van de Raad en Rentmeester-Generaal.
- P.: Archief van de abdij van Postel. Bundel Lemmel.
- Br.R.: Rijksarchief van Brussel. Rekenkamer van Brabant.
- Br.K.: Rijksarchief van Brussel. Kerkelijk archief.
- H.G.: Rijksarchief van Hasselt. Gichten.
- H.P.: Rijksarchief van Hasselt. Protocollen van Transporten.
- E.: Streekarchief van Zuid-Oost Brabant (Eindhoven). Archief van Bergeyk.

Eindnoten:

- 1 Verschenen in *Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde*, nr. 25, 1985, 175.
- 2 Zie KNAEPEN R. (1990) *Het geografisch profiel van Lommel*. In: *Door het zand getekend. Bijdragen over landschap en verleden van de Kempense grensgemeente Lommel*. Lommel, 2-3.
- 3 Cf. de oudste vormen van de namen Lommel (*Lummele*, A.A.A. Sectie I, charter 106, anno 1227) en Lutlommel (*Luttellumele*, A.A.A. Sectie I, charter 403, anno 1293).
- 4 Vgl. *johan van den cattenbossche*, P., charter 3, anno 1346; *aen gheen elten bosch*, Br.R., nr. 45043, f. 135r, anno 1429.
- 5 Vgl. *opte(n) ayerberch*, B.P., nr. 1211, f. 84r, anno 1441; *vanden houel*, Br.R., nr. 45038, f. 54r, anno 1340.
- 6 Vgl. *aen gheen dode ven(n)e*, Br.R., nr. 45043, f. 135r, anno 1429; *aen gheen widerken*, id., anno 1429.
- 7 Vgl. *in pascua(m) dicta(m) tghene(n) eynde*, B.P., nr. 1197, f. 153r, anno 1426.
- 8 Vgl. *aen gheen heyde*, B.P., nr. 1209, f. 220, anno 1439.
- 9 Vgl. *opten wreyshorninck*, B.P., nr. 1274, f. 52v, anno 1505.
- 10 Dit wordt onder meer bevestigd door het in de Noordbrabantse Kempen gedane onderzoek van F. Theuws uit Bergeyk.
- 11 Zie hiervoor het artikel van MOLEMANS J. (1970) *Van persoonsnaam naar toponiem*. In: *Naamkunde*, nr. 2, 192-207.
- 12 Zie VERDAM (1932) *Middelnederlandsch Handwoordenboek*. 's Gravenhage, IX, 1412.
- 13 Br. K., nr. 5020, f. 85, anno 1331.
- 14 Br.R., nr. 45038, f. 56r, anno 1340.
- 15 Br.K., nr. 5074, f. 10r, anno 1470 (copie dd. 1604).
- 16 A.A.A. Sectie I, charter 1118, anno 1397.
- 17 B.P., nr. 1277, f. 149r, anno 1507.
- 18 Zie hiervoor het artikel van MOLEMANS J. (1970) *Kamp en look in een menggebied*. In: *Naamkunde*, nr. 2, 13-33.
- 19 Cf. MENNEN V. (1987) *Toponymie van de vrijheid Lommel*, Onuitgegeven doctorale dissertatie, Leuven.
- 20 Cf. MOLEMANS J. (1970) *Kamp en look in een menggebied*. In: *Naamkunde*, nr. 2.
- 21 H.P., nr. 38, f. 19r, anno 1794.
- 22 A.A.A., Lias 70, anno 1611
- 23 B.R., nr. 148, f. 74v, anno 1662.
- 24 MENNEN V. (1987) *o.c.*, Glossarium, 90-91.

- 25 Vriendelijk meegedeeld door dhr. Daniël Van Gheluwe, die het Bergeykse toponymische materiaal heeft geïnventariseerd.
- 26 Bronnen: notariaat A. Van Velsen, anno 1770, minuut 43; H.G., nr. 16, f. 33v, anno 1785; H.G., nr. 17, f. 64v, anno 1789.
- 27 H.G., nr. 12, f. 78r, anno 1770.
- 28 ACKERSDIJCK W.C. (1807) *Korte beschrijving van het dorp Loemel en deszelfs omtrek*. Nijmegen, 15-16.
- 29 HELSEN J. (1935) *Rond het woord uitvang*. In: *Mededelingen*, uitg. door de Vla. Top. Ver. te Leuven, Bijlage 6, 5.
- 30 Br.R., nr. 45038, f. 55v, anno 1340.
- 31 BACH A. (1953) *Deutsche Namenkunde*, II, 1-2. *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg, 378.
- 32 H.P., nr. 27, f. 235, anno 1712.
- 33 E. Archief van Bergeyk, 49a, anno 1765.
- 34 Br.R., nr. 50876, f. 25r, anno 1628.
- 35 H.G., nr. 7, f. 139r, anno 1734.
- 36 Notariaat van Breugel, anno 1836, minuut 15.
- 37 Slechts korte stroken van deze vroegere toegangswegen zijn in de Maai van Kerkhoven nog bewaard gebleven.
- 38 Br.R., nr. 50876, f. 38r, anno 1628.
- 39 Notariaat Van Breugel, anno 1822, min. 44; id., anno 1822 min. 61; Lommel, Gemeentelijk Archief, reg. 2, f. 112v, anno 1817; Lommel, Gemeentelijk Archief, Buurtwegenatlas, 1845.
- 40 E. Archief van Bergeyk, nr. 1752.
- 41 H.G., nr. 18, f. 26r-27r, anno 1788.
- 42 B.P., nr. 1211, f. 204v, anno 1442; B.R., nr. 147, f. 108v, anno 1629; H.G., nr. 19, f. 13v, anno 1796.
- 43 Notariaat Daels, anno 1851, min. 20; id., anno 1851, min. 111; id., anno 1851, min. 20; H.P., nr. 27, f. 28, anno 1708.
- 44 B.R., nr. 151, f. 114r, anno 1719; H.G., nr. 17, f. 24v, anno 1788; Notariaat Alen, anno 1856, min. 96.